

JAN LEWIŃSKI

1876—1939

napisał

J. SAMSONOWICZ

Jan Piotr Lewiński urodził się w Lublinie, gdzie uzyskał maturę gimnazjalną. W r. 1894 wstąpił na wydział matem.-przyrodniczy Uniwersytetu Warszawskiego, który ukończył w r. 1898 ze stopniem kandydata nauk przyrodniczych, uzyskany za rozprawę pt.: «O niektórych amonitach jurskich» (ob. spis publikacji, 1). W r. 1899 został asystentem przy katedrze geologii, zajmowanej przez profesora W. Amalickiego, słynnego z odkrycia nad Dźwiną północną bogatej fauny gadów (*Pareiasaurus*, *Inostrancevia*) i flory glossopteridiowej, znamienych dla ładu Gondwany.

Wybitne prądy rusyfikacyjne, których zwolennikiem był profesor Amalickij, utrudniały pracę naukową Polakom i dawały minimalne szanse wybicia się na stanowisku rządowym. Prof. Amalickij otaczał się młodymi geologami Rosjanami, korzystającymi z dużego poparcia materialnego. Między nich podzielił tematy, ogarniające najważniejsze zagadnienia na terenie ówczesnej Kongresówki: D. Sobolew zajął się dewonem Gór Świętokrzyskich, B. Rehbindler — jurą brunatną, P. Koroniewicz zaś — jurą białą w pasmie Krakowsko—Częstochowskim, A. Skrinnikow — utworami trzeciorzędowymi na Niżu, wreszcie P. Prawosławlew — pleistoceniem niżowym.

W tym środowisku J. Lewiński nie czuł się dobrze i opuścił je, gdy przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa powstała możliwość utworzenia pracowni Geologicznej. Stał się jej założycielem (w r. 1901) i kierownikiem przez lat 14. Tu zgromadził cenny księgozbiór, który w r. 1919 stał się zawiązkiem biblioteki Państw. Instytutu Geologicznego. W pracowni tej przed pierwszą wojną światową skupiało się całe życie nielicznych w Kongresówce geologów polskich. Stale korzystali z niej Cz. Łopuski i St. Lencewicz, dorywczo Br. Rydzewski, A. Mazurek i wielu innych. Pracownia stała się poradnią w zagadnieniach hydrogeologicznych, którymi J. Lewiński żywo się interesował z uwagi zwłaszcza na cenne materiały naukowe, jakich mu dostarczały wiercenia w poszukiwaniu wody.

W tym pierwszym okresie swej działalności J. Lewiński brał żywy udział we wszystkich poczynaniach, mających na celu utworzenie polskich instytucji naukowych i nauczających (jak np. w «Sekcji od-

czytowej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa»), skupiających wszystkich wybitniejszych przyrodników warszawskich, a następnie — w zorganizowanych na wzór uniwersytecki Kursach Naukowych (T. K. N.). Wybrany na wykładowcę na samym początku ich istnienia (5. II. 1906), wykładał geologię i mineralogię aż do r. 1915. Na jesieni 1906 r. wszedł do Prezydium Rady Naukowej Ogólnej (będącej odpowiednikiem Senatu Akademickiego), jako przedstawiciel Wydziału Mat.-przyrodniczego. Przez dwie kadencje (1911—1913) pełnił funkcję przewodniczącego tego Wydziału.

J. Lewiński należał do grona członków-założycieli Twa Naukowego Warszawskiego i był jednym z najczynniejszych członków Wydziału III, referując rok rocznie po kilka rozpraw własnych i innych geologów, które ukazywały się następnie w Sprawozdaniach lub pracach Twa. Zainicjował nowe wydawnictwo, stanowiące organ Twa Nauk. Warsz., *Paleontologia Ziemi Polskich* i był jego redaktorem. — Był jednym z organizatorów i prezesem Komisji Fizjograficznej przy Tow. Krajoznawczym. — W r. 1917 należał do założycieli Pol. Twa Geograficznego i był pierwszym jego prezesem, a następnie do r. 1923 — członkiem zarządu.

Gdy 15. XI. 1915 powstał Uniwersytet Warszawski, J. Lewiński został wykładowcą geologii. Przez pierwszy rok istnienia Uniwersytetu pełnił funkcję dziekana Wydziału Mat.-przyrodniczego (Wydział ten w latach 1916—1927 połączono z filozoficznym, aby w r. 1927 znów go rozdzielić na wydziały Humanistyczny i Mat.-przyrodniczy). — Na wiosnę r. 1919 Komisja Stabilizacyjna powołała J. Lewińskiego na zastępcę profesora. W r. 1920, po uzyskaniu doktoratu i veniam legendi na Uniwersytecie Lwowskim, został on mianowany profesorem nadzwyczajnym, od 1. VIII. 1924 — profesorem zwyczajnym.

Przez trzy kadencje (1922/3, 1932/3 i 1933/4), J. Lewiński był przedstawicielem Wydziału w Senacie Akademickim. — Przez czas długi pełnił czynności przewodniczącego Państw. Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycieli szkół średnich.

W ciągu 24 lat istnienia pod kierunkiem prof. Lewińskiego Zakład Geologii (w r. 1927, po objęciu katedry paleontologii przez prof. dra R. Kozłowskiego, przemianowany na Zakład Geologii i Paleontologii) stał się placówką ożywionej i wydatnej pracy dydaktycznej i naukowej. Do Jego uczniów należeli dr A. Łuniewski i mgr M. Kobyłecki, zmarli podczas ostatniej wojny, oraz zajmujący wybitne stanowiska w nauce doc. dr Zb. Sujkowski, doc. dr H. Świdziński, prof. dr St. Zb. Różycki, dr W. Pożaryski. U niego habilitowali się: J. Samsonowicz, F. Rutkowski, Zb. Sujkowski i H. Świdziński.

Prof. J. Lewiński był od r. 1901 współpracownikiem Komitetu Geologicznego w Petersburgu. Przez kilka lat przewodniczył Oddziałowi Warsz. Polskiego Tow. Geolog., był członkiem Société Géolog. de France i Geologische Vereinigung.

Działalność naukowa

Prof. J. Lewiński był najwybitniejszym znawcą jury polskiej. Pracę terenową zaczął w r. 1900 od badań jury środkowej i górnej na północnym zboczu Gór Świętokrzyskich, stopniowo rozszerzając je na jurę południowego zbocza tych Gór, a w r. 1912 kończąc rozprawą syntetyczną o zachodnich krańcach tego masywu (2, 6, 7, 8, 11 i 12 spisu). Dużą Jego zasługą było stwierdzenie tutaj facji, znanych z Europy zachodniej i wprowadzenie schematu stratygrafii, tam stosowanego, a najbardziej odpowiadającego naszym stosunkom. Dla uzyskania materiałów porównawczych do swych badań nad jurą odbył w latach 1904 i następnych kilka podróży za granicę, studiując zbiory i zapoznając się z wynikami pracy w zakładach prof. A. Pawłowa w Moskwie, prof. A. Rothpletza w Monachium i prof. E. Hauga w Paryżu, jak również odbywając wycieczki terenowe, np. w okolice Boulogne-sur-Mer. Do tematu o jurze wracał później parokrotnie, dając przyczynki z różnych dzielnic Polski (9, 29, 40 i 46). Najbardziej wyczerpującą była Jego praca o bononie w Polsce (22), w której, poza wyjaśnieniem stratygrafii tego piętra i opisem jego fauny, odtworzył ciekawe stosunki paleogeograficzne tych czasów, terenne Polski, Rosji i Europy zach.

Pleistocen był stałym obiektem żywych zainteresowań J. Lewińskiego. Poświęcił mu wiele rozpraw, stosując nowe metody m. in. morfologiczne badań. Odtwarza historię rozwoju doliny Prądnika (13) i dorzecza Przemszy (15), omawia genezę łańcuchów wstęgowych (25), istnienie ruchów tektonicznych w pleistocenie (26), zagadnienia stratygrafii pleistocenu (27, 33 i 42), korelacji zlodowaceń Polski i innych krajów (24 i 34), zjawiska krasowe (41) itd.

Stosunki klimatyczne, erozyjne i sedymentacyjne na schyłku pliocenu i początku pleistocenu oświetlił w kilku rozprawach z różnych części Polski: pod Piotrkowem, Lublinem i Warszawą (28, 30 i 32), poświęcając tym ciekawym problemom specjalną rozprawę syntetyczną (31). — Studia na Chersońszczyźnie dały Mu sposobność do ogłoszenia ciekawych poglądów na stosunki klimatyczne, które panowały w stepie południowo-ukraińskim na przełomie między pliocenem i pleistocenem (17).

Obfite materiały z wierceń umożliwiły J. Lewińskiemu rozwiązanie wielu zagadnień z dziedziny stratygrafii paleozoiku (16), mezozoiku, trzeciorzędu i pleistocenu, a także naszkicowanie ogólnego zarysu tektoniki w podłożu czwartorzędu niżowych obszarów Polski (4, 5, a zwłaszcza 18).

Opisane przez A. Skrinnikowa (jako trzeciorząd), a rozpoznane przez A. Michalskiego utwory dolno-kredowe z kilku wierceń na Kujawach stanowiły jedno z ciekawszych zagadnień paleogeograficznych z uwagi na trudności nawiązania tych izolowanych punktów z obszarami klasycznego ich występowania. Odkrycie pod Tomaszowem Mazowieckim pełnej serii neokomu, morskiego i lądowego, pozwoliło

J. Lewińskiemu wyjaśnić stosunki sedimentacyjne w tych okresie i związku z obszarami neokomu w Rosji i w Europie zachodniej (36, 37, 38).

Podręczniki, dzieła popularne

Już w pierwszym okresie swej działalności J. Lewiński dał czytelnikowi polskiemu tłumaczenia cennych dziełek geologicznych i paleontologicznych Martina (47) i Seignette'a (48). — Napisał szereg artykułów do redagowanej przez L. Krzywickiego *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej*, której był współpracownikiem od r. 1899. — Żywo i przystępnie napisany podręcznik geologii w zakresie szkoły średniej (50) w dwu wydaniach został szybko wyczerpany. — W Jego tłumaczeniu ukazał się tom II «Dziejów Ziemi» Neumayra (49). — Na bardzo wysokim poziomie stoją pięknie wydane książki «Historia Ziemi» (51) i «Dzieje Ziemi» (52), z pożytkiem używane przez młodzież akademicką do studiów.

Udział w Międzynarodowym Kongresie Geologicznym w Pretorii (35) pozwolił J. Lewińskiemu naocznie poznać Afrykę Południową, co ułatwiło mu napisanie dla *Wielkiej Geografii Powszechnej* świetnie ujętego dzieła o tych egzotycznych krajach (53).

Swoją działalnością, rozwijaną w ciągu 40 lat, prof. J. Lewiński, jako świetny organizator życia naukowego, dobry pedagog i wybitny badacz zasłużył sobie na trwałą pamięć w społeczeństwie.

JEAN LEWIŃSKI

1876—1939

par

J. SAMSONOWICZ

Jean Pierre Lewiński est né à Lublin, le 19. X. 1876. Dans la même ville, il fit son examen de maturité. En 1894, il s'est inscrit à l'Université de Varsovie qu'il termina en 1898 obtenant le grade de candidat de sciences naturelles accordé pour la thèse intitulée: «Sur certaines ammonites jurassiques (comp. liste de publications, nr 1). En 1889, il devient assistant à la chaire de géologie, occupée alors par le professeur W. Amalickij, celui qui a fait au bord de la Dvina la célèbre découverte de l'abondante faune de reptiles (*Pareiasaurus*, *Inostrancevia*) et de la flore glossoptéride qui, toutes les deux, sont distinctives pour le continent de Gondwana.

La forte tendance russificatrice du prof. Amalickij, rendait difficile le travail scientifique pour les Polonais et presque nulle leur chance de devenir professeur ou occuper un poste officiel. Le prof. Amalickij s'entourait de jeunes géologues de nationalité russe qui jouissaient d'une considérable assistance matérielle. Il repartissait entre eux les sujets qui embrassaient les problèmes les plus importants concernant la Pologne, sous l'occupation russe d'alors. Ainsi donc: D. Sobolew étudiait

le système dévonien du massif St. Croix, B. Rehbinder — le Jurassique moyen et P. Koroniewicz — le Jurassique supérieur de la chaîne entre Cracovie et Częstochowa, A. Skrinnikow — les formations tertiaires du Bas Pays de Pologne et enfin P. Prawosławlew — le Pleistocène.

Ce milieu ne convenait pas à J. Lewiński et il l'a quitté du moment où l'occasion se présenta de former un Laboratoire Géologique attaché au Musée d'Industrie et d'Agriculture. Il en fut le promoteur (le Laboratoire fut fondé grâce à ses soins en 1901), puis, pendant 14 ans, le chef. Il y collectionna une précieuse bibliothèque, rudiment (en 1919) de la Bibliothèque du Service Géologique de Pologne. C'est dans ce laboratoire que se concentrait, avant la première guerre mondiale, la vie des géologues polonais, peu nombreux encore pendant l'occupation russe de la Pologne. Cz. Łopuski et St. Lencewicz en profitaient continuellement, Br. Rydzewski et A. Mazurek — de temps en temps, ainsi que beaucoup d'autres géologues. Ce laboratoire devint un centre d'expertises hydro-géologiques, auxquelles J. Lewiński s'intéressait vivement, surtout à cause de précieux matériaux scientifiques fournis par les forages, exécutés dans les buts hydrologiques.

Pendant cette première période de son activité J. Lewiński prenait vivement part dans toutes les entreprises ayant pour but l'organisation d'institutions polonaises d'études scientifiques ou d'enseignement (citons comme exemple la «Section de conférences» créée au Musée de l'Industrie et de l'Agriculture), qui concentraient les meilleurs naturalistes de Varsovie. Il participait aussi dans les «Cours scientifiques» (T. K. N.) organisés à l'instar de l'Université. À leur début même en 1906, élu conférencier, il y donnait jusqu'à l'année 1915, des cours de géologie et de minéralogie. En automne 1906, il est entré au Comité du Conseil Scientifique Général (correspondant au Sénat Académique), comme représentant de la faculté des sciences naturalistes. Élu deux fois de suite président de cette faculté, il exerçait cette fonction de 1911 à 1913.

J. Lewiński appartenait au groupe de membres-fondateurs de la Société Scientifique de Varsovie; il était un des membres les plus actifs de la III-e section de cette société, présentant chaque année plusieurs dissertations tant de lui-même que d'autres géologues. Elles paraissaient ensuite soit dans les *Comptes Rendus*, soit dans les *Travaux* de la dite Société. Grâce à lui parut une nouvelle de cette Société: *Paléontologie des territoires polonais* et il en fut le rédacteur. Il était un des organisateurs, ainsi que président de la Commission Physiographique de la Société Chorographique. Il appartenait, en 1917, aux fondateurs de la Société Polonaise de Géographie, fut son premier président, puis, jusqu'à 1923, membre du Conseil de cette Société.

Dès la création de l'Université de Varsovie (15. XI. 1915), J. Lewiński fut chargé des cours de géologie. Il exerçait, pendant la première année de l'existence de l'Université, la fonction du doyen de la faculté des sciences naturelles. Au printemps de 1919 la Commission de Stabilisation nomma J. Lewiński professeur suppléant. En 1920, ayant obtenu le grade de docteur et la «veniam legendi» à l'Univer-

sité de Lwów il fut nommé professeur extraordinaire, et le 1. VIII. 1924 — professeur ordinaire.

Trois fois, dans les années 1922/23, 1932/33 et 1933/34, J. Lewiński fut délégué de la Faculté au Sénat Académicien. Il exerçait, pour un long espace de temps, la fonction de président de la Commission d'examen des instituteurs des Écoles Secondaires.

Le Laboratoire de Géologie (qui dès 1927, lorsque le prof. dr R. Kozłowski en a obtenu la chaire de paléontologie changea son nom en celui de Laboratoire de Géologie et de Paléontologie) est devenu au cours des 24 années de son existence sous la direction du prof. Lewiński, l'avant-garde d'une activité didactique et scientifique. Citons parmi ses élèves dr A. Łuniewski et M. Kobyłecki (licencié), morts pendant la dernière guerre et d'autres qui ont occupé des postes scientifiques supérieurs: dr Zb. Sujkowski, dr H. Świdziński, prof. dr St. Zb. Różycki, dr W. Pożaryski. C'est chez lui qu'ont fait leur examen de prof. agrégé J. Samsonowicz, F. Rutkowski, Zb. Sujkowski et H. Świdziński.

À partir de 1901, le prof. J. Lewiński était collaborateur du Comité Géologique de Saint-Pétersbourg. Pendant quelques années, il était le président de la Section varsovienne de la Société Géologique de Pologne. Il était aussi membre de «Société Géologique de France et de «Geologische Vereinigung».

Activité scientifique

J. Lewiński était le plus éminent connaisseur du système jurassique en Pologne. Il débuta son travail sur le terrain par des recherches concernant le système jurassique, moyen et supérieur du versant septentrional du massif Ste Croix, les étendant, peu à peu, sur le versant méridional du même massif et les terminant, en 1912, par une étude synthétique sur les contraforts occidentaux de ce massif (Nr 2, 6, 6, 7, 8, 11 et 12 de la liste bibliographique). Il a eu le grand mérite de distinguer dans ces montagnes des faciès, connus de l'Europe occidentale et d'y appliquer des subdivisions analogues. Pour réunir des matériaux pouvant servir à des études comparatives, il fit, en 1904 et les années suivantes, plusieurs voyages à l'étranger dans le but d'étudier les collections et les résultats obtenus dans les établissements du prof. A. Pawłow à Moscou, du prof. A. Rothplatz à Munich, et du prof. E. Haug à Paris, — et en faisant des excursions sur le terrain, p. ex. dans les environs de Boulogne-sur-Mer. Il revenait aux problèmes du Jurassique encore plusieurs fois, y ajoutant des contributions concernant diverses parties de la Pologne (9, 29, 40 et 46). Son étude la plus détaillée était celle sur le Bononien en Pologne (22). Il y élucida non seulement la stratigraphie de cet étage et décrivit sa faune, mais reconstruisit aussi les intéressantes conditions paléogéographiques de l'époque qui avaient régné sur les territoires polonais, ceux de la Russie et de l'Europe Occidentale.

Le Pleistocène était pour J. Lewiński l'objet d'un vif et soutenu intérêt. Il lui a consacré plusieurs études, en appliquant de nouvelles méthodes, entre autres celle de l'analyse morphologique. Il reconstruit l'histoire de l'évolution de la vallée du Prądnik (13) et du bassin de la Przemsza (15), discute l'origine des argiles rubanées (25), la présence des mouvements tectoniques dans le Pleistocène (26), les problèmes de la stratigraphie du Pleistocène (27, 33 et 42), la corrélation entre les glaciations polonaises et celles des autres pays (24 et 34), les phénomènes karstiques (41) etc.

Dans quelques-unes de ses études il analysa le climat, l'érosion et la sédimentation qui avaient eu lieu vers la fin du Pliocène et au commencement du Pleistocène dans de différentes parties de Pologne, à savoir aux environs de Piotrków, de Lublin et de Varsovie (28, 30 et 32). Il consacra, en plus, à ces intéressants problèmes une étude synthétique (31). Les recherches dans le district de Kherson en Ukraine lui ont donné l'occasion de publier d'intéressantes conceptions sur le climat de la steppe d'Ukraine méridionale au tournant entre le Pliocène et le Pleistocène (17).

Les riches matériaux provenant des sondages ont permis à J. Lewiński de résoudre beaucoup de problèmes concernant la stratigraphie du Paléozoïque (16), Mésozoïque et Pleistocène, ainsi que de donner une esquisse de la tectonique générale du substratum quaternaire du Bas Pays de Pologne (4, 5 et surtout 18).

Les dépôts du Crétacé inférieur, mis en évidence par plusieurs sondages en Cuyavie, décrites par Skrinnikow (comme Tertiaire) et reconnues par A. Michalski, formaient un des problèmes les plus intéressants de la paléogéographie, à cause de la difficulté de rattacher ces points isolés aux régions de leur développement classique. La découverte, près de Tomaszów Mazowiecki, de la série complète du Néocomien maritime et continental a permis à J. Lewiński d'étudier la sédimentation de cette période et d'établir les rapports de ces formations avec les terrains néocomiens en Russie, dans les Karpates, en Silésie et en Europe Occidentale (36, 37, 38).

Manuels et oeuvres de vulgarisation de J. Lewiński.

Déjà dans la première période de son activité J. Lewiński a donné au lecteur polonais des traductions de précieuses études géologiques et paléontologiques de Martin (47) et de Seignette (48), Il a écrit aussi toute une série d'articles pour la Grande Encyclopédie Générale, rédigée par L. Krzywicki et à laquelle J. Lewiński collaborait à partir de 1899. Les deux éditions de son manuel de géologie pour les écoles secondaires (50), d'une lecture intéressante et aisée, ont été rapidement épuisées. Il a traduit le II-e volume de «l'Histoire de la Terre» par Neumayr (49). Son «Histoire de la Terre» (51) et «La vie de la Terre» (52) dont les belles éditions sont étudiées avec profit par les étudiants, sont d'une valeur tout à fait supérieure.

En prenant part au Congrès International de Géologie à Pretoria (35), J. Lewiński a pu connaître l'Afrique méridionale par lui-même, ce qui lui permit d'écrire pour la Grande Géographie une excellente étude sur ces contrées exotiques (55).

Le Professeur J. Lewiński, admirable organisateur de la science, remarquable pédagogue et savant éminent, mérite, par son activité de 40 années, une place durable dans le souvenir de ses concitoyens.

Spis prac J. Lewińskiego

Liste des publications de J. Lewiński

- 1) 1899. — O niektórych nowych amonitach jurskich, *Wszczęświat*.
- 2) 1901. — K poznaniu jurskich otłożeń wostocznego skłona Kielecko-Sandomirskiego kriaża, *Izw. Warsz. Uniw.*, str. 1—38.
Przyczynek do znajomości utworów jurskich na wschodnim zboczu Gór Świętokrzyskich, *Pam. Fizjogr.*, t. XVII, str. 3—34.
- 3) 1902. — Dopełnienie do «Spisu bibliograficznego dzieł i artykułów dotyczących geologii Królestwa Polskiego, Galicji i krajów przyległych», *Ibidem*, str. 35—64.
- 4) 1902. — Geolog. izsledowania wdol Warszawsko-Kaliszskoj żel. dor. (Explorations géol. dans la région traversée par le chemin de fer Varsovie—Kalisz), *Bull. Comm. Géol.*, St. Pétersbourg (po ros., rés. franç.).
Sprawozd. z badań geolog. dokonanych wzdłuż drogi żelaznej Warszawa—Kalisz, *Pam. Fizjogr.*, t. XVIII, str. 3—94.
- 5) 1903. — K geologii goroda Radoma, *Trudy Warsz. Obszcz. Jest.*, str. 1—16.
Przyczynek do geologii Radomia, *Kosmos* t XXXI, str. 71—83, Lwów
- 6) 1908. — Utwory jurajskie tzw. «pasma Sulejowskiego», *Rozpr. PAU*, t. XLVII, ryc. 1, ser. A. Kraków.
Les dépôts jurassiques de la «chaîne de Sulejów», *Bull. Ac. Sc. de Cracovie*, pp. 1026—1036, fig. 1.
- 7) 1908. — Pasma Przedborskie, *Rozpr. PAU*, t. XLVIII, mapka 1, Kraków.
La chaîne de Przedbórz, *Bull. Ac. Sc. de Cracovie*, pp. 34—48.
- 8) 1908. — Utwory jurajskie koło stacji Chęciny i ich fauna, *Rozpr. PAU*, tab. 1, Kraków.
Les dépôts jurassiques près la station Chęciny et leur faune. *Bull. Ac. Sc. de Cracovie*, pp. 405—445, pl. 1
- 9) 1910. — Przyczynek do znajomości utworów górnourajskich na Kujawach *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.* t. III, nr 5, str. 195—210 (Contribution à la connaissance des dépôts supra-jurassiques de la Couyavie, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 211—219).
- 10) 1911. — Podziemnyja wody siewiernoj czasti Carstwa Polskago, *Trudy X. ruskogo wodoprowodnago sjezda*, Warszawa.
- 11) 1912. — Badania geolog. wzdłuż drogi żelaznej Herby—Kielce, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. V, nr 5, str. 291—318 (Recherches géolog. dans la région traversée par le chemin de fer Herby—Kielce, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 318—327).
Geolog. izsledowania wdol Herbsko—Kieleckoj żel. dor., *Izw. Geolog. Kom.*, t. XXXI, str. 599—633 (Recherches géolog. dans le gouv. Kielce le long du chemin de fer Herby—Kielce, *Bull. Com. Géolog.*, pp. 633—634, St. Pétersbourg.)
- 12) 1912. — Utwory jurajskie na zachodnim zboczu Gór Świętokrzyskich, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. V, nr 8, str. 501—566, mapka 1 (Les dépôts jurassiques du versant occidental des montagnes de Święty Krzyż, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 566—599).
- 13) 1913. — Utwory lodowcowe okolic Ojcowa, *Ibidem*, t. VI, nr 9, str. 819—838 (Die diluvialen Ablagerungen der Umgegend von Ojców, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, str. 838—849).

- 14) 1914. — Zadania i metody geologii historycznej, *Ibidem*, str. 1—14.
- 15) 1914. — Utwory dyluwialne i ukształtowanie powierzchni przedlodowcowej dorzecza Przemszy, *Prace Tow. Nauk. Warsz.*, nr 7, str. 1—89, tabl. 5 (Die diluvialen Ablagerungen und die präglaziale Oberflächengestaltung des Przemszagebietes, *Trav. Soc. Sc. de Varsovie* pp. 91—159).
- 16) 1915. — Otwór świdrowy w Mińsku Litewskim, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. VIII, nr 2, str. 107—120 (Le sondage profond de Mińsk, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 120—122).
- 17) 1916. — Z morfologii i geologii stepów czarnomorskich, *Prace Tow. Nauk. Warsz.*, nr 16, str. 1—41 (Zur Morphologie und Geologie der Steppen des Schwarzen Meeres, *Trav. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 42—85).
- 18) 1918. — (Wspólnie z J. Samsonowiczem), Ukształtowanie powierzchni, skład i struktura podłoża dyluwium wschodniej części niżu płn. europejskiego, *Prace Tow. Nauk. Warsz.*, nr 31, str. 1—172, z mapką i prof. (Oberflächengestaltung Zusammensetzung und Bau des Untergrundes des Diluviums im östl. Teile des nordeurop. Flachlandes, *Trav. Soc. Sc. de Varsovie*, nr 31).
- 19) 1921. — Badania hydrogeologiczne okolic Warszawy, *Roboty publiczne*, t. III, str. 121—144, mapka 1, Warszawa.
- 20) 1921. — La structure géologique de la Pologne et ses richesses minérales, *Revue génér. des Sc.*, t. 32, Paris.
- 21) 1922. — Kopalne prądy morskie w bononie polskim, *Kosmos*, t. 46, str. 475—490, Lwów (Les courants marins fossils du Bononien de la Pologne, pp. 490—491).
- 22) 1923. — Monographie géologique et paléontologique du Bononien de la Pologne, *Mém. Paléont. Soc. Géol. de France*, t. XXIV, XXV, pp. 1—108, pl. 11, Paris.
- 23) 1923. — Uzębienie zwierząt kopalnych, wydawnictwo *Przeglądu Dentystycznego*, str. 1—40, ryc. 53.
- 24) 1924. — Sprawozdanie ze Zjazdu w sprawie dyluwium Polski, odbytego w Warszawie w dniach 12—15. IV. 1923 r., *Przegl. Geogr.*, t. IV, str. 174—186 (C.-R. de la réunion consacrée aux problèmes de l'époque glaciaire en Pologne, pp. 186—187).
- 25) 1924. — O wieku i pochodzeniu iłów wstęgowych niżu polskiego, *Pos. Nauk. P. I G.*, nr 8, str. 7.
- 26) 1924. — Czwartorzędowe ruchy tektoniczne i «morena dolinowa» w okolicach Włocławka, *Ibidem*, nr 7, str. 3—4.
Zaburzenia czwartorzędowe i «morena dolinowa» w pradolinie Wisły pod Włocławkiem, *Sprawozd. P. I G.*, t. II, str. 497—535, ryc. 3 (Sur les dislocations quaternaires et sur la «moraine de vallée» dans la vallée de la Vistule près de Włocławek, *Bull. Serv. Géolog. de Pol.*, pp. 535—549).
- 27) 1927. — Wycieczki pozamiejscowe, *Przewodnik geolog. po Warszawie i okolicy*, str. 90—114 (wyd. Oddziału Warsz. PAU).
- 28) 1928. — Utwory preglacjalne i glacialne Piotrkowa i okolic, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. XX, str. 49—65 (Les dépôts préglaciaires et glaciaires de Piotrków et de ses environs, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 65—66).
- 29) 1928. — Jura i kajper w głębokim wierceniu w Częstochowie, *Ibidem*, str. 99—109 (Le Jurassique et le Keupérien dans un sondage profond de Częstochowa, *Ibidem*, pp. 110—111).
- 30) 1928. — Preglacjał w dolinie Bystrzycy pod Lublinem, *Ibidem*, str. 111—118 (Le Préglaciaire dans la vallée de la Bystrzyca près de Lublin, *Ibidem*, str. 118—119).
- 31) 1929. — Die Grenzschichten zwischen Tertiär und Quartär in Mittelpolen, *Zeitschr. für Geschiebeforschung*, Bd. V, Heft 3, pp. 88—98.
- 32) 1929. — Preglacjał i tzw. preglacjalna dolina Wisły pod Warszawą, *Przegl. Geogr.*, t. IX, str. 1—17 (Das Präglazial und das sogenannte präglaziale Weichseltal bei Warschau, *Revue polon. de Géographie*, t. IX, pp. 17—19).
- 33) 1929. — (Wspólnie z St. Zb. Różyckim), Dwa profile geolog. przez Warszawę, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. IXX, str. 30—46, tabl. 1 (Zwei geolog. Profile durch Warschau, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, pp. 47—50).

- 34) 1930. — Dyluwium Polski i Danii. Uwagi z powodu międzynarodowego Zjazdu w Kopenhadze w czerwcu i lipcu 1928, *Rocznik Pol. Tow. Geolog.*, t. VI, str. 1—40 (Bemerkungen anlässlich des internat. Geologen-Congresses in Kopenhagen im Juni und Juli 1928, *Annales Soc. Géolog. de Pologne*, t. VI, pp. 40—49).
- 35) 1930. — Międzynarodowy Kongres Geologiczny w Pretorii, *Wszechświat*, nr 2, str. 53—57.
- 36) 1930. — Utwory dolno-kredowe pod Tomaszowem Mazowieckim, *Pos. Nauk. P. I. G.*, nr 28, str. 1—7.
- 37) 1931. — Sur le Néocomien en Pologne, *C.-R. des Séances Soc. Géolog. de France*, pp. 18—19, Paris.
- 38) 1932. — Das Neokom in Polen und seine paläogeographische Bedeutung, *Geolog. Rundschau*, Bd. 23, pp. 258—276.
- 39) 1932. — Budowa geolog. i ukształtowanie powierzchni w okolicy Tomaszowa Mazowieckiego, *Pos. Nauk. P. I. G.*, nr 32, str. 1—2.
Budowa geolog. i ukształtowanie powierzchni w okolicy Tomaszowa Mazowieckiego, *Sprawozd. P. I. G.*, t. VII, nr 3, str. 399—415, mapka 1 (La structure géolog. et la morphologie des environs de Tomaszów sur la Pilica, *Bull. Serv. Géolog. de Pol.*, t. VII, nr 3, pp. 416—420).
- 40) 1933. — Jura w głębokim wierceniu w Lublinie, *Pos. Nauk. P. I. G.*, nr 35, str. 36—38.
- 41) 1933. — Źródła błękitne i Przepaść pod Tomaszowem Mazowieckim, *Zabytki-Przyrody Nieożywionej*, zesz. 2, str. 69—72 (Les Sources Bleues et Przełęcz près de Tomaszów Mazowiecki, p. 73).
- 42) 1934. — Ślady dwu zlodowaceń w okolicy Chełma, *Kosmos*, t. 57, zesz. 1—4, str. 299—307 (cz. II, 1932) (Les traces de deux glaciations aux environs de Chełm, p. 307).
- 43) 1934. — Terrasses et dunes de la vallée de la Vistule près de Varsovie, *Guide, Congrès intern. de Géographie*, t. 2, pp. 1—10.
- 44) 1934. — Carte géolog. intern. de l'Europe, votée par le Congrès géolog. intern., publiée par le Preuss. Geolog. Landesanstalt 2-me édition, red. W. Schriell Berlin 1933, *Polski Przegl. Kartograf.*, t. 46, pp. 177—181, Lwów.
- 45) 1936. — Zamiast Helu — mielizna. Port w Wielkiej Wsi groźbą dla Helu, *Gazeta Polska*, nr 260, z dnia 17. IX. 1936.
A jednak groźba zagłady wisi nad Helem, *Ibidem*.
- 46) 1937. — Z geologii okolic Kalisza, *Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz.*, t. XXIX, str. 81—85 (Note sur la géologie des environs de Kalisz, *C.-R. Soc. Sc. de Varsovie*, p. 85).

Tłómaczenia i podręczniki

- 47) 1900. — E. A. Martin, Historia kawałka węgla. Czym on jest, skąd się wziął, co się zeń robi. Przekład z angielskiego, str. 175, rys. 17 w tekście, Warszawa.
- 48) 1904. — A. Seignette, Zwierzęta epok ubiegłych, nakład księgarni E. Wende i ska, str. 135, ryc. 167 w tekście, Warszawa.
- 49) 1908. — M. Neumayr i V. Uhlig, Dzieje Ziemi, pod redakcją J. Morozewicza, t. II, Geologia historyczna.
- 50) 1922. — Podstawy mineralogii i geologii dla klas wyższych szkół średnich, nakład Gebethnera i Wolffa, str. 3+ 203+ 5, rys. 151 w tekście (wydanie 2. 1925).
- 51) 1933. — Historia Ziemi, *Wielka Przyroda Ilustrowana*, str. 148, ryc. 72, tabl. 12, Warszawa.
- 52) 1938. — Życie Ziemi, *Wielka Geografia Powszechna Trzaski, Everta i Michalskiego*, str. 256, ilustr. 185, map 18 i wykresy, Warszawa.
- 53) 1939. — Afryka Południowa, *Ibidem*, str. 197 z licznymi rycinami, Warszawa.